

5. Ян Амос Коменський – основоположник нової прогресивної педагогічної системи, великий гуманіст і мислитель. URL : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/>
6. Dam L. From Theory to Classroom Practice. Learner Autonomy. Dublin: Authentik, 1995. 84 s. [in English]
7. Ellis R. Task-based Language Learning and Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2003. 387 s. [in English]
8. Holec H. Autonomy and self-directed learning: present fields of application / Autonomy at apprentissage autodirige: terrains d'application actuel. Strasbourg: Europarat, 1988. URL : http://portal.kobv.de/uid.do?jsessionid=7B5A04EF3182B5AFD4B0AFA5C6FA8A4D?query=b3kat_BV024375014&index=internal&plv=2.
9. Як засвоїти знання в дії. URL : <http://www.osvitaua.com/2018/09/66191/>
10. Leonardo-Projekt Handlungsorientierter Unterricht: Didaktisches Konzept Baustein 1: Haus DaF im Beruf. S. 197–234 URL: https://www.goethe.de/resources/files/pdf22/daf_baustein1.pdf

УДК 821.161.2-312.7

СПЕЦИФІКА ЕПІСТОЛЯРНОГО ЖАНРУ ВАСИЛЯ СТУСА

О. М. Волошенюк, І. Р. Домрачева

Анотація. У статті автором узагальнено особливості епістолярного жанру Василя Стуса. Також репрезентовано погляди науковців на епістолярний жанр поета.

Ключові слова: епістолярний жанр, лист.

Листи В. Стуса займають чільне місце в літературі. Сучасні дослідження епістолярію поета вказують на те, що жанр листа наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зазнав занепаду. Визначне місце в епістолярній спадщині шістдесятників належить листуванню В. Стуса, оскільки у ньому виокремлюється не тільки колосальним тематичним багатством, а й великим емоційним навантаженням та філософською заглибленістю. Епістолярій В. Стуса відкриває нам світ його читацьких інтересів та вражає глибиною осмислення літературних явищ. Коло його лектури досить широке, особливо як на умови табірної «ампутованого» існування. Дослідники підкреслюють, що листи В. Стуса до рідних часто містять роздуми поета про суть мистецтва, культури, важливі рефлексії з прочитаного, тобто матеріал орієнтований зовсім на іншого, ширшого і компетентнішого читача, адже сподівався що листи ще знайдуть свого адресата. Завдяки епістолярним літературним есе – листам-рецензіям, маємо авторську критику як української так і зарубіжної літератури в особах: від Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, Марка Вовчка, Лесі Українки та Івана Франка, сучасників В.Стуса до екзистенціалістів ХХ ст. – Альберта Камю, Сартра, Марселя, Ясперса та японських прозаїків – Ясунарі Кавабати, Кендзабуро Ое, Кобо Абе, що пов'язане з його захопленням східною філософією та прагненням подолати безвідповідальність та відчуженість сучасної людини. Є.Сверстюк підкреслював, що В. Стус виступає високим репрезентантом нашої культури, а його ім'я символічне для кінця ХХ ст. Листи В. Стуса несуть у собі потужний творчий заряд і свідчать про колосальний творчий потенціал поета.

Зазначимо що, переважна більшість дослідників переконана у тому, що листовне спілкування В. Стуса з рідними людьми має інтимний і глибоко духовний характер. У відповідних текстах відчуття відповідальності та провини поєднується з певною самонастановою на постійне, тривале відчуття єдності орієнтирів, відчуттів, навіть єдності долі («Знай, що Тебе я згадую щодня і все частіше. Стежу за годинами, коли Ти збираєшся на роботу, коли повертаєшся. Одне слово, зустрічаю Тебе і випроводжаю»).

Літературознавці акцентують увагу на тому, що, попри те, що В. Стус писав переважно до рідних (це пояснюється жорстким лімітом на листи – у кращому випадку в'язень мав право лише на два листи на місяць, ясна річ, що при такій нагоді намагався писати до найрідніших), його листи адресовані до «уявленого партнера», у яких він

дискутував з епохою, вибудовував свій вищий світ над пласкими реаліями соціалістичної казарми [1, с. 20].

Епістолярій В. Стуса є яскравим прикладом, адже саме в листах надсилав свої переклади, про які вже йшлося, переписував свої поезії, завдяки чому маємо його збірку «Палімпсести». Кореспонденції містять дорогоцінні відомості про останню збірку поета «Птах душі», якій не судилось вирватись за ґрати: *«відчайдушнопрозову, майже без пафосу, не римовану, майже розмовних інтонацій, сумно-стоїчну, без надриву. Стоїчну – такий її музичний ключ»* (до рідних, грудень 1983 року). В. Стус зазначав, що збірка має близько 40 віршів, усі вони неримовані, близькі до розмовної мови, *«бо в мої 46 років уже й ніби соромно римувати»* (до рідних, 12.09.1983 року).

За Глушковецькою Н. А. загалом епістолярій В. Стуса можна розділити на декілька тематичних масивів: особисте життя автора, його друзів та рідних. Листи поета до Дмитра, сина, можна назвати педагогічною поемою в листах. Листування митця багатогранне, унікальне та є органічним продовженням його постійних літературознавчих зацікавлень і творчого доробку. Перед нами – листування професійного філолога, який брав активну участь у формуванні духовного, історичного, філософського й культурного клімату Батьківщини, попри те, що сам В. Стус перебував у холодній неволі. Листи з ув'язнення мають свою специфіку, яка випливає з обмеженої можливості спілкування, тому листи стають засобом комунікації із зовнішнім світом, навіть за їх дозованості. Потрібно зазначити, що листування для ув'язнених – лімітоване. Листи насичені різноманітним роздумів щодо минулого й майбутнього [6, с. 86].

Листування В. Стуса включає великий наголос на морально-етичному аспекті існування людини та водночас може здаватись своєрідним документуванням – одним із небагатьох засобів відбиття розвитку, що проходить людина. Зазначене документування носить регулярний характер, при цьому брак регулярного спілкування зменшує його доказовий бік. Проте В. Стус основний акцент робить на проблемі розвитку особистості. Є очевидним те, що у своєму епістолярії В. Стус намагається реалізувати себе як громадянин, поет, літературний критик, майстер прозових жанрів, а також як закоханий чоловік та серйозний батько. Зробивши аналіз всіх функцій, що несе в собі епістолярний текст В. Стуса, бачимо значний діапазон рішень, які покликаний вирішувати кожен окремий епістолярний текст і листування як безперервний та чітко орієнтований процес.

Епістолярій В. Стуса є свідченням його екзистенційного утвердження в умовах «тривання на межі» та пошуку формули «самопорятунку», яку визначив для себе як «пряmostояння»: *«Що ж, наш єдиний оптимізм – у пряmostоянні. І ця постава робить нас усіх – братами»* (до М. Плахотнюка, 26.12.1978 року). Епістолярна спадщина В. Стуса багатогранна і не лише доповнює поетичний та перекладацький доробок автора, але й є органічним продовженням його постійних літературознавчих зацікавлень і творчого дробку в умовах неволі, адже перед нами листування професійного філолога, який попри фізичну відсутність на Батьківщині, брав активну участь у формуванні її духовного та культурного клімату. Епістолярій поета є унікальним і неповторним явищем в різноманітних планах: духовному, мистецькому, філософському, історичному та екзистенційному.

Специфіка листів з ув'язнення у В. Стуса витікає з обмеженої можливості спілкування, а відтак листи навіть при їх дозованості (відомо, що листування для ув'язнених було лімітоване певною кількістю листів) виступають засобом комунікації із зовнішнім світом. Вони містять багато роздумів з різних приводів минулого, майбутнього. Фактаж сьогоденного з життя адресата, тим більше безрадісного, не принесе, за розумінням їх автора, емоційного задоволення читачам, особливо рідним, тому вишукуються теми, що виводять лист на рівень есеїстики, мемуаристики, в чому також особлива їх цінність. Навіть листи до рідних є явищем літератури, оскільки містять багато тематичних пластів, що мають не лише родинно-побутове значення, а несуть у собі загальнолюдський зміст, виконують пізнавальну та естетичну функції, розкривають особу автора-письменника,

особливості його творчої майстерності, відповідно листи з іншими художніми текстами створюють багатогранний і глибший портрет творчої особистості. Як відомо, письменницький епістолярій є безцінним джерелом глибшого пізнання психології творчості автора, його етикоестетичного дискурсу, який накладається на поведінку й творчість. Безцінною часткою творчої спадщини В. Стуса, зокрема, її морально-етичної парадигми є листи, які склали два томи у його повному зібранні творів. Це дві книги шостого тому, де до першої книги увійшли листи до рідних (до батьків, дружини й сина), а до другої – до друзів та знайомих. З листів В.Стус постає як людина, поет і громадянин. Функціонально письменницький лист адресується до широкої аудиторії, хоча й має конкретного адресата. Багатофункціональне спрямування забезпечується насамперед такими чинниками, як широкий тематичний спектр, діалогізація, специфічна структура, формалізована рамка, створювана за допомогою прескрипту і клаузули, поєднання різних стильових систем тощо [9, с. 39].

У листах В.Стуса простежуються вимоги автора до оточуючих, родини, до себе. Педагогічні настанови базуються на етико-естетичних засадах автора, справді, це своєрідна педагогічна поема. Наприклад, до сина Дмитра в листі від 26.02.1976 року читаємо, що треба гартувати здоров'я, бо *«від здоров'я залежить, чи будеш ти козаком, чи ні»*. Тисну, каже, руку, – знову етичний чинник і авторське пояснення, яке в цьому переконує: *«бо ж чоломкатися хлопцям не подобає»*. Вчить вдумливо сприймати мистецькі явища, вчитися оцінювати їх, наприклад, кіно: *«Ти бачив кіно, чи гру. Перекажи його, подумай, чи добре грав той чи інший актор чи гравець»*. Запрошує сина описувати свої враження: *«Отак напиши, а через місяць – перечитай. Побачиш, що міг би написати краще»*. Це, розуміємо, із власного досвіду: вимогливість до свого слова, вивіряння його на влучність, точність, довершеність.

Листи В.Стуса виказують мудру, толерантну людину в прагненні спрямувати молодших, поділитися власним досвідом найкращих етико-естетичних спостережень, вражень. Прикметно, що в цьому контексті виявляє і ставлення самого Василя Стуса до епістолярію інших. Так, зокрема, у листі від 15.04.1982 року він радить синові почитати листи Флобера: *«Ти матимеш велику відраду – яка це була прекрасна, ніжна, мудра душа!»*. В. Стус у листах до своїх рідних постає уважним, ніжним, щирим та люблячим.

У листі до друзів, коли був пік цькування поета, В. Стус пояснював вибір свого життєвого шляху, розкривав джерела сили, виповідав заповітні мрії, що співвідносились із долею України: *«Я особисто буду стояти на цьому до кінця, бо за мною – мій скривджений, зганьблений, застрашений, здеморалізований народ. Бо саме духовно-національне існування мого народу сьогодні під загрозою. Судових звинувачень я не прийматиму, навпаки – я буду звинувачувати своїх суддів. Через голови суддів і багнети вартових я звинувачуватиму тих, хто організував на Україні методичне знищення інтелігенції, хто організував голод 1933 року на Україні, завдавши моєму народові непоправної шкоди. Репресії 1961, 1965, 1972, 1977 рр. стоять уводноряд із сфальсифікованими процесами на Україні 20–30 рр. Щоб запобігти нівеляції українського народу, треба офірувати кращих його синів. Інших пожертв Бог не визнає. І кращі мої брати і сестри мусять іти за колючі горожі, дбаючи постійно про власну чистоту – задля чистої справи порятунку рідного народу. Я пишаюся тим, що доля подала мені знак – я сміливо йду за її покликом. Бо хочу бути гідним того народу рідного, який народиться завтра, скинувши з себе ганьбу вікового нидіння. І в тому народові я здобуду безсмертя»* (30.07.1978 року).

Як прагматичне утворення епістолярій В. Стуса є наслідком суб'єктивної (а досить часто й емоційної) реакції письменника на зовнішній світ і виявляється в оцінці інформації, поясненні та спонуканні до дії тощо. Саме емоційність, іноді неусвідомленість поведінки, миттєві настрої дописувача, а також індивідуальний авторський стиль сприяє появі художнього листа й відрізняє його від звичайного повідомлення чи констатації фактів. Яскравим прикладом такого впливу виступає лист В. Стуса до дружини Валентини, наприклад: *«Хотів би, аби Ти знала: я Тебе так люблю, що аж серце болить – згадувати*

про Тебе. Ти стоїш – далеко, далеко, в білій пишній кофтині, хусточка (Ти її тримаєш у пальцях) в'ється довкола Твоєї шийки – і дивишся у Велику Безвість. І я хочу вірити, що своїми безмежними очима Ти відчула й мене – за всіма хмарами, горами, лісами, просторами. Я стою на високій сопці, на Всевітрі (полощеться куртка, як тоді, коли Ти не хотіла дертися за мною – на шпаркий вітер) – і простягаю до Тебе руки. Мені на очі навертаються сльози – і я не встидаюся їх, люба моя. Навпаки: я вдячний Тобі, що знову знаю, що таке сльози. Сльози радості, бо душа відмерзлася трохи, розтопилася, не така здубіла. Цілую краєчок Твоєї сукні, безсмертна моя. Інколи бодай – згадуй за мене, журавочко! Прихилияю до Тебе неба: воно Твоє тло правдиве. Втішаюся думкою, що цієї ночі Ти мені наснишся» (30.07.1978 року).

Отже, листи В.Стуса є витонченими, образними і насиченими роздумами та оцінками. Вони несуть у собі заряд внутрішньої енергії автора, яку прагнули скути сторінками вироку. Ці листи не могли замінити реального життя, проте вони стали формою вияву поета, вони не були єдиною шпариною для творчості автора, але стали продуктом його творчості. Їх можна назвати листами-сповідям, оскільки вони є спробою та формою життєіснування, спробою В. Стуса творчо усамітнитись у світі, в якому людина вже є самотньою. Ці листи – більше ніж документ, більше ніж наслідок нестачі спілкування. Це для нас, читачів, вони стали документами.

Анотація. В статті автором обобщено особливості епістолярного жанра Василя Стуса. Також репрезентовано взгляды ученых на епістолярний жанр поета.

Ключевые слова: епістолярний жанр, письмо.

Abstract. The author of the article generalizes the specificity of the epistolary genre of Vasyl Stus. Besides, the views of the scientists on the poet's epistolary genre are represented.

Key words: epistolary genre, letters.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан С. «Магічне свічадо» епістолярію Василя Стуса. *Дивослово*. 2004. № 1. С. 19–23.
2. Василь Стус у своїх листах : Листи Василя Стуса до Віктора Дідківського / підгот. М. Коцюбинська. *Вітчизна*. 1995. № 7/8. С. 103–112.
3. Глушковецька Н. А. Епістолярій Василя Стуса як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2014. 20 с.
4. Глушковецька Н. А. Епістолярій як джерело пізнання творчої майстерні Василя Стуса невольничого періоду. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія* : зб. наук. пр. Черкаси, 2012. С. 182–196. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/455>.
5. Глушковецька Н. А. Етико-естетичний та педагогічний універсум епістолярію Василя Стуса (за матеріалами листів до сина). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія філологічна*. Острог, 2011. Вип. 21. С. 142–149. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_18.
6. Глушковецька Н. А. Ранній епістолярій В. Стуса, як віддзеркалення авторського світосприйняття. *Наукові праці. Серія: Філологічні науки / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 28. С. 85–88. URL : http://fn.kpnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/76/2017/02/Book_28.pdf#page=85.
7. Загоруйко Н. А. Листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія філологічна*. Острог, 2011. Вип. 21. С. 185–196. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_22.
8. З листів Василя Стуса // Зона : громад. та літ. часоп. всеукр. т-ва політ. в'язнів і репресованих / редкол. : С. Вискіль [та ін.]. – Київ, 1994. № 8. С. 3–12.
9. Кузнецов В. Етико-естетичний напрям самовибудови особистості на матеріалі епістолярію Василя Стуса. *Мандрівець*. 2007. № 4. С. 37–41.